

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1999 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2000

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1999

VILNIUS 2000

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1999

VILNIUS 2000

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo Universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus Universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-33-0

© Lietuvos istorijos institutas, 2000

© Straipsnių autoriai, 2000

DARIUS STALIŪNAS

**KALBA AR KONFESIJA? (SUMANYMAS ĮVESTI RUSŲ KALBĄ VAKARŲ
KRAŠTO PRIDĖTINĖSE KATALIKIŠKOSE PAMALDOSE)**

1863–1864 m. sukilimas privertė valdžią permąstyti integracinės politikos vakariuose imperijos pakraščiuose prioritetus*. „Maištas“ aiškiai liudijo, jog ankstesnės priemonės neužtikrino buvusioje Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje gyvenančių imperijos valdinių politinio lojalumo. Tai vertė valdžios pareigūnus Vilniuje bei Peterburge galvoti apie tokią politinę strategiją, kuri ateityje užkirstų kelią panašioms įvykiams. Kaip žinoma, buvo imtasi tiek represinių priemonių, tiek tokių veiksmy, kurie turėjo valdžiai naudinga linkme pakeisti socialinį, kultūrinį bei politinį jėgų balansą šiame regione. Rusijos valdininkų požiūriu, viena didžiausių lenkiškumo, t. y. opozicijos, atramų Lenkijos Karalystėje¹, taip pat vadinamosiose Vakarų (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko, Kijevo, Voluinės ir Podolės) gubernijose buvo Katalikų Bažnyčia. Ypač aštri ši problema buvo vadinamajame Vakarų krašte, kur stačiatikiai sudarė daugumą, tačiau kultūrine ir socialine prasme vyravo katalikų tikyba išpažįstanti bajorija.

Po sukilimo numalšinimo Rusijos valdžia planavo bei vykdė įvairias priemones, nukreiptas prieš Katalikų Bažnyčią vadinamajame Vakarų krašte. Svarbios buvo ne tik represinės priemonės, kurios galėjo turėti trumpalaikį poveikį (pvz., sukilime dalyvavusių ar jų rėmusių kunigų trėmimas bei kitos bausmės), bet ir tie valdžios žingsniai, kuriais siekta esminių, ilgalaikių pasekmių. Valdžia galėjo rinktis iš dviejų skirtingų strategijų, nors jų galutinis tikslas buvo tas pats – Katalikų Bažnyčios įtakos sumažinimas Vakarų gubernijose. Pirmoji – priversti katalikus pereiti į stačiatikybę. Tai buvo galima pasiekti dviem būdais: sudarius bažnytinę uniją (tokių projektų buvo, tačiau jie, kiek mums žino-

*Šis tyrimas atliktas parėmus Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui.

¹Kai kurie Rusijos konfesinės politikos aspektai bei sumanymai Lenkijos Karalystėje aptarti neseniai paskelbtame A. Kostyrkino straipsnyje: А. Н. К о с т ы р к и н, Формирование новой конфессиональной политики России в Царстве Польском (Середина 60-х годов XIX века), *Вестник Московского университета, сер. 8. История*, № 4, с. 57–69.

ma, rimtai nesvarstyti) arba verčiant/skatinant pavienius asmenis bei parapijas pereiti į stačiatikybę. Antroji strategija – lingvistinis katalikybės asimiliavimas, t. y. rusų kalbos įvedimas pamaldose. Prioriteto skyrimas vienai iš šių strategijų atspindėjo skirtingus Rusijos integracinės politikos prioritetus. Pirmuoju atveju sureikšminama stačiatikybė, t. y. konfesijos, integracinė galia; antruoju – kalbos reikšmė, kitaip tariant, pasitikima lingvistine asimiliacija. Taigi rusų valdininkai susidūrė su dilema, kuris veiksnys yra svarbiausias tautiškumo sampratoje: konfesija ar kalba. Žinoma, aukščiau minėtos integracinės strategijos galėjo koegzistuoti. Juoba abiem atvejais Stačiatikių Bažnyčios pozicijų stiprinimas „nuo seno rusiškose žemėse“ nekvestionuotas. Tačiau valdžia turėjo nustatyti prioritetus. Mat religinių bendruomenių veikla, ypač kai susikirsdavo jų interesai, buvo griežtai reglamentuojama įstatyminiais aktais.

Taigi šis straipsnis skiriamas konfesinei Rusijos politikai Vakarų krašte (prioritetas bus teikiamas vadinamajam Šiaurės Vakarų kraštui; iš minėtų devynių gubernijų į jį nepatenka Kijevo, Voluinės ir Podolės gub.). Straipsnio apimtis neleidžia aptarti visų minėtų konfesinės politikos aspektų. Šį kartą dėmesį sutelksime į iki šiol istoriografijoje dėmesio nesulaukusį sumanymą vadinamosiose pridėtinėse katalikiškose pamaldose² Vakarų krašte įvesti rusų kalbą. Pasitelkę oficialius ano meto dokumentus bei šiek tiek to laikotarpio periodiką, tirsime rusų valdininkų nuostatas šioje srityje, ypač jų propaguotas skirtingas tautiškumo sampratas (tautiškumas šiuo atveju – imperijos valdinių skirstymas į politinėmis ar etnokultūrinėmis kategorijomis apibrėžiamas socialines grupes). Bus siekiama nustatyti šio sumanymo iniciatorius, pagrindinius rėmėjus, lygiai kaip ir jo oponentus. Straipsnyje nebus analizuojama, kaip praktikoje buvo įgyvendinami priimti nutarimai.

Ši kontroversija posukiliminiu laikotarpiu, žinoma, turėjo savo priešistorę. 1848 m. Nikolajus I nurodė, jog tik stačiatikių pamaldos gali vykti rusų kalba. Tokį sprendimą nesunku suprasti. Baimintasi, jog rusų kalba vykstančios pamaldos kitoms konfesijoms priklausančiose bažnyčiose susilpnins stačiatikybę, susilpnės jos tikinčiųjų religingumas etc.

Oficialiojo tautiškumo teorijoje (*stačiatikybė, patvaldytė, tautiškumas (narodnost)*) stačiatikybė buvo įvardyta kaip vienas iš pagrindinių imperijos integralumo garantų, ir katalikiškų idėjų skleidimas rusų kalba galėjo susilpninti jos įtaką Rusijoje. Oficialiojo tautiškumo teorijos autorius liaudies švietimo ministras Sergejus Uvarovas manė, jog stačiatikybė yra labai svarbus kultūrinis, etinis bei politinis imperijos integralumo šaltinis; ji yra vienas kertinių akmenų, garantuojančių Rusijos savitumo išsaugojimą tuo metu, kai Europą krečia revoliucinės permainos³. Stačiatikių Bažnyčią visokeriopai rėmė valdžia (taip pat finansiškai); palankesni jai buvo įstatymai; ji, galima sakyti, turėjo

² Liturginė Katalikų Bažnyčios kalba, kaip žinoma, buvo lotynų, tačiau pridėtinėse pamaldose leista vartoti ir vietines kalbas. Vietinių kalbų vartojimas apėmė giedojimus, litanijas, evangelijos skaitymus, rožinį, religinį mokymą ir pamokslų sakymą: A. K a t i l i u s, Lietuvių ir lenkų konfliktas dėl pamaldų kalbos mišrioje parapijose (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia), *Kultūros barai*, 1999, Nr. 1, p. 80.

³ [С. Уваров], *Десятилетие Министерства народного просвещения, 1833–1843*, С.-Петербург, 1864, с. 2–3; С. Н. W h i t t a k e r, *The Origins of Modern Russian Education: an Intellectual Biography of Count Sergei Uvarov, 1786–1855*, DeKalb, 1984, p. 94–96.

misijinės veiklos monopolį⁴. Plačiai buvo paplitęs požiūris, esą konfesijos daugiausia nulemia skirtingų civilizacijų (arba valstybių) raidą. XIX a. viduryje ir kai kurie konservatyviosios Lietuvos bajorijos veikėjai civilizacijas Rusijos imperijoje atskyrė pagal konfesinį kriterijų⁵. Taigi imperijoje rusiškumas sietas su stačiatikybe, lenkiškumas – su katalikybe (t. y. paprastai galiojo nuostata, esą stačiatikis – tai rusas, o katalikas – lenkas). Tuo metu būtent konfesinis kriterijus dažniausiai buvo svarbiausias, skirstant imperijos valdinius, ypač socialinį elitą, į lojalius ir nepatikimus.

Tiesa, dar prieš sukilimą buvo priimta keletas nutarimų, kuriuos galima traktuoti kaip pirmus žingsnius atskiriant katalikybę nuo lenkiškumo. 1852 m. Nikolajus I nurodė, jog maldos už carą ir valdančiąją dinastiją turi vykti ne tik lenkiškai, bet ir tomis kalbomis, kurias vartoja parapijiečiai⁶. Taip bandyta užkirsti kelią „žemaičių“ polonizacijai: „lenkų kalbos, taip pat lenkų dvasios plitimas žemaičių liaudyje (v narode) buvo pastovus egzistavusios Lenkijos Respublikos rūpestis“⁷. Toks nurodymas atsirado po to, kai Vilniaus generalgubernatorius Iļa Bibikovas pasiūlė uždrausti pamokslus „žemaičių“ kalba, nes vietiniai pareigūnai jos nemoka ir negali kontroliuoti pamokslų turinio. Taip pat nebuvo įgyvendintas ir kitas Bibikovo pasiūlymas dėl „žemaičių“ ir „lenkų“ atskyrimo mokymo įstaigose⁸. Vadinas, „žemaičių“ etnokultūrinis savitumas traktuotas kaip nepavojingas imperijos integralumui.

1853 m. kilo idėja išversti katalikišką katekizmą į rusų kalbą ir iš jo mokyti karo mokyklų auklėtinius. Katekizmas buvo išverstas, tačiau Nikolajus I leido jį naudoti tik kaip vadovėlį ir uždraudė išspausdinti. Šis kunigo Dominyko Stacevičiaus atliktas vertimas buvo padaugintas tik litografiniu būdu ir plačiau nepaplito⁹.

7-ojo dešimtmečio pradžioje Vilniaus švietimo apygardos (toliau – VŠA) vadovybė netgi pasiūlė pagrindines maldas ir trumpą katekizmą išversti į baltarusių kalbą, naudojant „rusišką šriftą“, t. y. kirilicą¹⁰. Beveik tuo pat metu ir Peterburge susirūpinta lenkiškumo ir katalikybės atskyrimu. Buvo pasiūlyta steigti pradines mokyklas „rusų, lietuvių

⁴ „Valstybinį“ stačiatikybės pobūdį iliustruoja ir žinybos, kuri rūpinosi kitų konfesijų reikalais, pavadinimas. Originalo kalba jis skambėjo *Departament duchovnych del inostrannykh ispovedanij*, taigi pažodžiui turėtume versti Kitų valstybių (ar kitavalstybinių) religijų reikalų departamentas. Jo vieta imperijos valdžios struktūrose kito, tačiau mūsų aptariamai tematikai nėra svarbu.

⁵ *Соображения виленского губернского предводителя дворянства, действительного статского советника Домейки. Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ*, Санкт-Петербург, 1862, ч. 5, с. 509.

⁶ Dar 1832 m. Nikolajus I buvo nurodęs, kad į „žemaičių“ kalbą būtų išversta malda, kurioje išvardytos valdinių prievolės imperatoriui, taip pat kad malda už valdančiąją dinastiją vyktų parapijiečių kalba.

⁷ Vidaus reikalų ministro 1852 m. vasario 25 d. rašto Vilniaus generalgubernatoriui kopija, *LVI A*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 7.

⁸ M. L u k š i e n ė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas, 1970, p. 222–225; E. A l e k s a n d r a v i č i u s, Tautinio identiteto link: 1852–1854 m. „mokinių byla“, *Kultūros barai*, 1990, Nr. 7–8, p. 96–99; L. Z a s z t o w t, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1997, p. 247–249; Z. M e d i š a u s k i e n ė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas, 1998, p. 222.

⁹ Kitatikių departamente parengtas dokumentas „Dėl rusų kalbos įvedimo pridėtinėse Romos katalikų pamaldose“, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 234.

¹⁰ 1861 m. VŠA ataskaita, *LVI A*, f. 567, ap. 1, b. 111, l. 6.

ir žemaičių“ kalbomis. Stačiatikiams tokias mokyklas numatyta steigti prie parapijų, o katalikiškoms mokykloms turėjo vadovauti iš Didžiarusiškų gubernijų atvykę mokytojai, „kad tokiu būdu būtų pašalinta įprasta tendencija, esą Romos katalikų tikėjimas čia rodo lenkišką kilmę“¹¹. Ši tendencija buvo tęsiama ir posukiliminiu laikotarpiu. Vėl VŠA vadovybė inicijavo tikybos dėstymo „lietuvių valstiečių vaikams“ uždraudimą lenkų kalba Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Kėdainių gimnazijose bei Telšių progimnazijoje. Lenkų kalbą siūlyta pakeisti lietuvių arba rusų kalbomis¹².

1863–1864 m. sukilimas paskatino valdžią pereiti prie griežtesnės kultūrinės asimiliacijos politikos. Pirmiausia jos taikinyje buvo švietimo sistema, neišskiriant ir tikybos dėstymo. Po sukilimo VŠA katalikų katekizmo dėstymas gimnazijose, progimnazijose bei apskritinėse mokyklose turėjo vykti rusų kalba¹³. Vilniaus generalgubernatorius Konstantinas von Kaufmanas, perėmęs krašto valdymą iš Michailo Muravjovo, tuoj nurodė, kad VŠA katalikų tikyba visose mokyklose būtų dėstoma rusų kalba. VŠA globėjui leidus, išimtis galėjo būti daroma tik toms Kauno gubernijos liaudies mokykloms, į kurias ateina lietuvių valstiečių vaikai, visiškai nesuprantantys rusiškai. Jie iš pradžių tikybos galėjo mokytis „žemaičių ir lietuvių tarmėmis“. Tam reikalui buvo išversti platesnis ir trumpesnis katekizmai.

Tam, kad būtų imtasi visa apimančių pertvarkymų konfesinėje srityje, 1866 m. pradžioje Vilniaus generalgubernatorius Kaufmanas sudarė Revizinę Romos katalikų dvasininkijos Šiaurės Vakarų krašte reikalų komisiją (toliau – Revizinė komisija), kuriai vadovauti buvo pavesta Vilniaus generalgubernatoriaus žinioje buvusiam valdininkui ypatingiems pavedimams Aleksejui Storoženkai. Revizinė komisija turėjo surinkti visus įstatyminius aktus, reguliuojančius katalikų dvasininkijos veiklą, pateikti pasiūlymus dėl vienuolynų skaičiaus sumažinimo, dalies bažnyčių bei koplyčių uždarymo, optimalaus kunigų skaičiaus, priemonių, padėsiančių kontroliuoti kunigų veiklą bei sumažinti jų įtaką. Taip pat atskiru punktu buvo nurodyta apsvarstyti klausimą dėl uždraudimo sakyti pamokslus liaudžiai (*narodu*) lenkų kalba¹⁴. Iš pradžių generalgubernatorius ko-

¹¹ Ministrų komiteto pirmininko 1862 m. kovo 28 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *RVIA*, f. 733, ap. 140, b. 17, l. 1.

¹² Bendros pastabos apie VŠA iš 1863 m. VŠA globėjo ataskaitos: И. П. Корнилов, *Памяти Графа Михаила Николаевича Муравьева. К истории Виленского учебного округа за 1863–1868 гг.*, С.-Петербург, 1898, с. 14.

¹³ VŠA globėjo 1864 m. gegužės 28 d. rašto Vilniaus generalgubernatoriui kopija, *LVI A*, f. 439, ap. 1, b. 69, l. 8.

¹⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus 1866 m. sausio 31 d. raštas Storoženkai, ten pat, f. 378, bs, 1866 m., b. 1340, l. 1–3. Nurodymas apsvarstyti pamaldų kalbos klausimą Vilniaus generalgubernatoriaus rašte buvo įrašytas vėliau. Istorinėje literatūroje paskelbta versija, esą idėja papildomose katalikiškose pamaldose vietoj lenkų įvesti rusų kalbą kilo VŠA dirbusiam Aleksejui Vladimirovui, kuris 1866 m. sausio antroje pusėje įteikė šiuo klausimu raštą Vilniaus generalgubernatoriui Kaufmanui: А. П. Владимиров, *История распорядения Западно-русского костела*, Москва, 1896, с. 67–70. Greičiausiai tai 1866 m. sausio 25 d. datuotas raštas: А. В л а д и м и р о в а с, Apie katalikiškų pamaldų kalbą Šiaurės Vakarų krašte, Vilnius, 1866 m. sausio 25 d., *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 384, l. 1–4. Kaufmaną pakeitęs Eduardas Baranovas taip pat minėjo, jog iš pradžių Vilniaus generalgubernatoriui privačiai buvo įteiktas raštas ir tik vėliau Kaufmanas pavedė Revizinei komisijai apsvarstyti šį sumanymą: Vilniaus generalgubernatoriaus 1867 m. gegužės 23 d. raštas stačiatikių sinodo oberprokurorui, *RVIA*, f. 797, ap. 37, b. 156, l. 1. Baranovo liudijimas gana svariiai paremia Vladimirovo versiją.

misiją sudarė iš keturių narių (neskaitant Storoženkos), tačiau vėliau jos posėdžiuose dalyvavo ir daugiau asmenų, be kita ko, ne vien valdininkų. Revizinė komisija oficialiai veikė iki 1868 m. birželio 1 d.¹⁵ (paskutinis posėdis įvyko 1868 m. sausio 8 d.¹⁶). Komisija posėdžių metu aptarė daug priemonių, kurių reikėtų imtis Katalikų bažnyčios atžvilgiu, tačiau straipsnyje aptarsime tik diskusiją dėl vadinamųjų pridėtinių pamaldų kalbos.

Pradėjusi darbą, Revizinė komisija išsiaiškino, kad malda už carą ir valdančiąją dinastiją Vilniaus bei Minsko vyskupijose iki 1866 m. buvo sakoma lenkiškai, o nuo tų metų, gavus žodinį valdžios nurodymą, – lotyniškai, Telšių vyskupijoje – lotyniškai arba lietuviškai¹⁷. Pridėtinių pamaldų kalbos problema Revizinės komisijos posėdžiuose buvo svarstoma daug kartų. Posėdžių metu išryškėjo skirtingos jos narių nuostatos tokios priemonės atžvilgiu, o tai buvo sąlygota taip pat skirtingų tautiškumo koncepcijų.

Storoženka, reziumuodamas rusų kalbos įvedimo pridėtinėse katalikiškose pamaldose šalininkų argumentus, pastebėjo, jog „lenkų kalba yra galinga vietinės liaudies lenkinimo priemonė. Joje gyvuoja lenkiškos praeities tradicijos; tai žlugusios Lenkijos paliktas priesakas, tai polonizacija, pergyvenusi pačią Lenkiją, tai jos nematomos 1772 m. sienos“. Būtų nelogiška palikti lenkų kalbą Bažnyčioje tuo metu, kai valdžia ją pašalino iš kitų visuomeninių bei administracinių sferų. Būtent lenkų kalba susieja katalikybę su lenkiškumu, paverčia šią religiją antivalstybine institucija¹⁸. Vienas aktyviausių šio sumanymo propaguotojų buvo jau minėtas Vladimirovas, kuris savo nuomonę išdėstė 1866 m. kovo 7 d. bei gegužės 2 d. posėdžiuose¹⁹. Jis pastebėjo, kad lenkų kalba traukia Šiaurės Vakarų krašto katalikus prie Lenkijos. Kalba, jo nuomone, yra stipriausias tautiškumo (nacionalnosti) skleidėjas, ypač pamaldų kalba. Todėl Vladimirovo išvada nedviprasmiška: „rusu gali būti ir išpažįstantis katalikybę“. Rusų kalbos įvedimas šiuo atveju traktuojamas kaip pereinamoji epocha, po kurios turi prasidėti šio krašto katalikų perėjimas į stačiatikybę. Toks konfesinio unifikavimo kelias yra patikimesnis nei bandymas iš karto įvykdyti visų katalikų pervedimą į stačiatikybę²⁰. 1866 m. birželio 9 d. komisijos posėdyje už rusų kalbos įvedimą agitavo mėnesinio žurnalo „Vestnik Zapadnoj Rossiji“ redaktorius Ksenofontas Govorskis²¹. Jo nuomone, netekusi lenkų kalbos,

¹⁵ Storoženkos 1868 m. birželio 23 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVI*A, f. 378, bs, 1866 m., b. 1340, l. 114.

¹⁶ Revizinės Romos katalikų dvasininkijos Šiaurės Vakarų krašte reikalų komisijos 1868 m. sausio 8 d. posėdis, ten pat, f. 378, bs, 1867 m., b. 2526, l. 97.

¹⁷ Revizinės komisijos pirmininko raštas be datos Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, b. 1372, l. 1–2.

¹⁸ Raštas apie Revizinės komisijos veiklą (iš greta esančių dokumentų bei šio rašto turinio galima spėti, kad jis datuotinas 1866 m. pabaiga – 1867 m. pradžia), ten pat, 1866 m., b. 1340, l. 45–46.

¹⁹ Revizinės komisijos 1866 m. kovo 7 d. bei gegužės 2 d. posėdžių žurnalai, ten pat, b. 2522, l. 8, 10.

²⁰ A. V l a d i m i r o v a s, Apie katalikiškų pamaldų kalbą Šiaurės Vakarų krašte, Vilnius, 1866 m. sausio 25 d., *RVI*A, f. 821, ap. 150, b. 384, l. 1–4.

²¹ Revizinės komisijos 1866 m. birželio 9 d. bei gegužės 2 d. posėdžių žurnalai, *LVI*A, f. 378, bs, 1866 m., b. 2522, l. 26.

Katalikų Bažnyčia nebebus lenkų tautinė religija, taigi Šiaurės Vakarų krašto katalikai nebegalės save vadinti „lenkų tikybos žmonėmis“. Tai bus pirmas stačiatikybės įsigalėjimo žingsnis²².

Kitokią poziciją užėmė tie Revizinės komisijos nariai, kurie siūlė lenkų kalbą papildomose pamaldose pakeisti lotynų kalba, kuri buvo vartojama Katalikų Bažnyčios liturgijoje. Kaip ir anksčiau, bijota, kad rusų kalbos įvedimas papildomose katalikiškose pamaldose padės šios konfesijos išplitimui stačiatikybės sąskaita²³. Ši nuostata, mūsų supratimu, sureikšmina visų pirma konfesinį kriterijų. Rusijos armijos generolas, Vilniaus karinės apygardos artilerijos viršininko padėjėjas, darbų apie 1863–1864 m. sukilimą autorius Vasilijus Ratčas bandė diferencijuoti, arba, kitaip tariant, kontekstualizuoti, tautiškumo sampratą, atsižvelgdamas į socialinę diferenciaciją visuomenėje²⁴: „Aukštutinius sluoksnius, kalbančius lenkiškai, veikia lenkų kalba, bet jos neišvarysime uždraudę ją bažnyčioje, o kataliką (lotynianina) iš liaudies, kalbantį baltarusiškai, veikia bažnyčia, ir lenkų kalba jam nesukelia nei patriotinių jausmų, nei fanatizmo; jam lenkų reikalas – visos bažnyčios reikalas“. Ratčas pasisako už lotynų kalbos įvedimą vietoj lenkų pridėtinėse katalikiškose pamaldose. Tai bus aiškus požymis, kad katalikybė nėra rusų religija²⁵. Ratčo užfiksuotas konfesijos ir tautiškumo sutapatinimas liaudyje dažnai būdavo minimas rusų valdininkų susirašinėjime²⁶. Valstiečiams buvo priskiriami ir tokie žodžiai: „nenorime daugiau išpažinti ponų tikybos, pageidaujame priimti caro [religiją]“²⁷.

Dalis komisijos narių kaip tik konfesiją laikė pagrindine šio krašto „suliejimo“ su visa kita imperijos dalimi kliūtimi. Šioje „stovykloje“ atsidūrė ir Vilniaus gimnazijos inspektorius Vasilijus Kulinas, kuris savo samprotavimus „Apie polonizmo atskyrimą nuo Romos katalikybės Šiaurės Vakarų krašte“ pristatė 1866 m. birželio 27 d. Revizinės komisijos posėdyje²⁸. Kulinas išskiria du terminus – ruso ir Rusijos valdinio. Pirmasis tegali būti tik stačiatikis. Lojalus Rusijos valdinys gali būti ir kitatikis. Tačiau imperijos integralumo garantas yra rusai, taigi stačiatikybė. Šiuo metu, Kulino nuomone, reikia pasinaudoti palankia situacija, kai nutraukti diplomatiniai santykiai su Šv. Sostu ir kai vis daugiau šio krašto katalikų pereina į stačiatikybę. Šiame krašte konfesijos keitimas yra įprastas dalykas, todėl ir dabar valdžiai neturėtų kilti didesnių problemų. Tiesa,

²² Kolegijos patarėjo K. Govorskio rašto dėl pamaldų kalbos Romos katalikų bažnyčiose kopija, *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 384, l. 94–109.

²⁴ Štabo rotmistro Samarino raštas dėl lenkų kalbos pakeitimo lotynų kalba pamaldų metu bažnyčiose bei procesijose, pristatytas Revizinėje komisijoje 1866 m. kovo 7 d., ten pat, l. 15–22.

²⁴ Revizinės komisijos 1866 m. birželio 6 d. bei gegužės 2 d. posėdžių žurnalai, *LVIA*, f. 378, bs, 1866 m., b. 2522, l. 24.

²⁶ Generolo majoro Ratčo rašto kopija, *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 384, l. 54–79.

²⁶ Vilniaus žandarų valdybos viršininko 1865 m. gruodžio 9 d. raštas III skyriaus ir žandarų valdybos viršininkui Dolgorukovui, *RFVA*, f. 109, 1 ekspedicija, 1864 m., b. 82, l. 20–21.

²⁷ Minsko žandarų štabo kapitono 1866 m. rugsėjo 5 d. raštas III skyriaus ir žandarų valdybos viršininkui, ten pat, l. 75.

²⁸ Revizinės komisijos 1866 m. birželio 27 d. bei gegužės 2 d. posėdžių žurnalai, *LVIA*, f. 378, bs, 1866 m., b. 2522, l. 34.

Kulinas neprieštaruja, kad rusų kalba būtų dėstoma tikyba, tačiau jokių būdu neturi būti rusų kalba įvesta į katalikiškas pamaldas²⁹.

Nepritarė rusų kalbos įvedimui ir Kulino viršininkas, VŠA globėjas Ivanas Kornilovas (jis Revizinės komisijos veikloje nedalyvavo). Jis teigė, jog katalikybė traukia prie Lenkijos, nesvarbu kokia kalba vyktų pamaldos³⁰.

Šio sumanymo priešininkai, be to, baiminosi, jog katalikiškų idėjų skleidimas rusų kalba bus pavojingas Stačiatikių Bažnyčiai. Kitaip tariant, paprasta liaudis gali lengvai pasiduoti katalikybės įtakai, jei šios idėjos bus skleidžiamos rusų kalba. Tokios nuomonės buvo Kaufmaną pakeitęs Eduardas Baranovas. Jis taip pat pastebėjo, jog lenkų kalbos išplitimas ne tiek sietinas su Katalikų Bažnyčia, kiek su šios kalbos visuomeniniu statusu³¹.

Stačiatikybės, kaip pagrindinio asimiliacijos garanto, sureikšminimas iš esmės taip pat implikavo ir lingvistinę rusifikaciją, bent jau religiniuose reikaluose. Nors tai ir nebuvo taisyklė. Dar 1862 m. Peterburge buvo susidomėta, ar nevyksta stačiatikių pamaldos ir „žemaičių kalba“, tačiau Kauno stačiatikių vyskupas Aleksandras paaiškino, jog „žemaičių“ stačiatikių nėra³². Posukiliminiu laikotarpiu Nikolajus Miliutinas pasisakė už stačiatikiškos liturgijos išvertimą į lietuvių kalbą³³. Ivanas Aksakovas siūlė stačiatikių pamaldose šiame krašte vartoti lenkų, žemaičių bei lietuvių kalbas³⁴. Kitaip tariant, bent jau pradiniam etape konfesinė asimiliacija nebūtinai turėjo implikuoti lingvistinę.

Revizinė komisija pasiūlė išversti maldą už carą ir valdančiąją dinastiją į rusų kalbą, kad Šiaurės Vakarų krašto baltarusiai galėtų, kaip jau buvo nurodyta 1852 m. caro įsake,

²⁹ V. Kulino rašto dėl polonizmo atskyrimo nuo Romos katalikybės Šiaurės Vakarų krašte kopija, 1866 m. birželio 27 d., *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 384, l. 38–53.

³⁰ I. Kornilovo 1866 m. rugpjūčio 5 d. laiškas liaudies švietimo ministro pavaduotojui Delianovui, I. Корнилов, *Русское дело в Северо-Западном крае. Материалы для истории Виленского учебного округа преимущественно в Муравьевскую эпоху*, С.-Петербург, 1901, с. 86.

³¹ Vilniaus generalgubernatoriaus 1867 m. gegužės 23 d. raštas stačiatikių sinodo oberprokurorui, *RVIA*, f. 797, ap. 37, b. 156, l. 1–6. Baranovas, norėdamas pakreipti šio sumanymo svarstymą neigiamą linkme, nusiuntė oberprokurorui Dmitrijui Tolstojui keturių komisijos narių, prieštaravusių rusų kalbos įvedimui į papildomas katalikiškas pamaldas, raštus. Jie buvo išspausdinti sinodo spaustuvėje nedideliu tiražu. Istorinėje literatūroje, mūsų supratimu, būta ir ne visai tikslių Baranovo pozicijos interpretacijų. VŠA globėjas Pompėjus Batiuškovas rašė, esą Baranovas pasisakęs už tai, jog maldos už carą būtų sakomos rusiškai: А. В. Жиркович, *Из-за русского языка (Биография каноника Сенчиковского, в двух частях, с алфавитным указателем и тремя фотографиями)*, ч. 1: *На родине Белоруссии*, Вильна, 1911, с. 121–122. Dėkojame Vytautui Merkiui, nurodžiusiam šią knygą.

³² Stačiatikių sinodo oberprokuroro 1862 m. gruodžio 4 d. raštas Kauno stačiatikių vyskupui Aleksandrui, Kauno stačiatikių vyskupo Aleksandro 1862 m. gruodžio 24 d. raštas stačiatikių sinodo oberprokurorui, *RVIA*, f. 797, ap. 32, b. 370, l. 2, 3–6. Būtent dėl šios priežasties, t. y. lietuvių stačiatikių nebuvimo, 1869 m. nepirtarta Stanislovo Mikuckio pasiūlymui dėstyti lietuvių kalbą Vilniaus stačiatikių dvasinėje seminarijoje. Susirašinėjimas šiuo klausimu yra byloje „Dėl lietuvių kalbos dėstymo įvedimo Vilniaus seminarijoje“: *RVIA*, f. 797, ap. 39, b. 5.

³³ N. Miliutino 1864 m. balandžio 15(27) d. laiškas M. Muravjovui, *LVA*, f. 378, bs, 1865 m., b. 1775, l. 41–42; V. M e r k y s, *Кныгнешіу laikai 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 37.

³⁴ Желательно ли введение русского языка в латинское богослужение? Москва, 12-го сентября 1867 г., *Сочинения И. С. Аксакова, т. 3: Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860–1886*, статьи из *Дня Москвы, Москвича и Руси*, Москва, 1886, с. 475.

melstis „savo kalba“. Tuo pačiu šios maldos lotynų bei lenkų kalba turėtų būti uždraustos (kiti Revizinės komisijos pasiūlymai šiuo atveju neaptariamai)³⁵. Tokius pasiūlymus Vilniaus generalgubernatorius perdavė vidaus reikalų ministrui³⁶. Nuo to laiko ši problema svarstyta ne tik Vilniuje, bet ir Peterburge.

Visus šiuos ir kitus pertvarkymus vakarinėse gubernijose akylai sekė ir rusų spauda. Peterburgo ir Maskvos publicistai ne tik komentavo įvykių eigą, bet labai dažnai jų žodis buvo lemiamas pasirenkant politinę strategiją. Tiesa, rusų publicistika nebuvo vieninga. Aptariamasi temos aspektu verta atkreipti dėmesį į dviejų ano meto rusų publicistų – Michailo Katkovo ir Ivano Aksakovo – pažiūras. Vilniaus valdininkai abu juos vertino ir neretai klausdavo patarimų, be kita ko, ir šiuo atveju³⁷. Kaip minėta, prioriteto skyrimas konfesinei ar lingvistinei asimiliacijai buvo susijęs su tautiškumo samprata.

Katkovui „lenkas“ – tai socialinis bei politinis terminas. Socialinis ta prasme, jog rodo priklausymą tam tikrai socialinei grupei, Šiaurės Vakarų krašte tai reiškė bajorijai bei katalikų dvasininkijai³⁸. Antrasis kriterijus nurodo ištikimybę tam tikrai politinei idėjai, šiuo atveju – buvusios valstybės tradicijai. „Lenkas“ – ne etnografinis terminas, bet politinis, t. y. etninė „lenkų“ kilmė nėra svarbi³⁹.

Katkovas nuolat nurodydavo, jog būtina atskirti katalikybę ir lenkiškumą, kitaip tariant, piršo mintį, jog ir katalikas gali būti lojalus imperijos valdinys, t. y. rusas „nacijos“ arba „politinės tautybės“, prasme (tiesa, tuo pat metu gali egzistuoti ir etnokultūrinės tautos)⁴⁰. Žymiai patvaresnis nei konfesija Rusijos integralumo garantas yra kalba. Todėl Katkovas ir agituoja už rusų kalbos įvedimą pridėtinėse katalikiškose pamaldose⁴¹. Tas konfesijos ir tautiškumo atskyrimas taikomas „lenkam“⁴², tačiau neimplikuoja stačiatii-

³⁵ Revizinės komisijos pirmininko raštas be datos Vilniaus generalgubernatoriui, *LVI A*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 8–9.

³⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus 1867 m. liepos 22 d. raštas vidaus reikalų ministrui, *RVI A*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 2.

³⁷ Vladimirovas, jo paties liudijimu, pasiuntė savo raštą Katkovui. Be to, pats „Moskovskije vedomosti“ redaktorius per tarpininkus bandė įrodyti Stačiatikių Bažnyčios hierarchams Šiaurės Vakarų krašte, kad būtų naudinga įvesti rusų kalbą papildomose katalikiškose pamaldose: А. П. В л а д и м и р о в, *История располячения...*, с. 71–72. Ir pats Katkovas bandė išsiaiškinti, kokia pozicija ima viršų Vilniuje. Jis kreipėsi per tarpininkus į Vilniaus generalgubernatorių Baranovą, norėdamas sužinoti šio požiūrį tuo klausimu: Vilniaus generalgubernatoriaus 1867 m. gegužės 23 d. raštas stačiatikių sinodo oberprokuro-riui, *RVI A*, f. 797, ap. 37, b. 156, l. 1.

³⁸ [М. К а т к о в], 11-го июня, *Московские ведомости*, 1863, № 127; [М. К а т к о в], Москва, 17-го июня, ten pat, 1864, № 134; [М. К а т к о в], Москва, 5-го мая, ten pat, № 100.

³⁹ [М. К а т к о в], Москва, 21-го декабря, ten pat, 1865, № 281; [М. К а т к о в], Москва, 7-го июля, ten pat, 1866, № 142.

⁴⁰ [М. К а т к о в], Москва, 1-го августа, ten pat, 1863, № 168; [М. К а т к о в], Москва, 27 ноября, ten pat, 1865, № 262 ir kitur.

⁴¹ [М. К а т к о в], Москва, 1-го февраля, ten pat, 1866, № 26 ir kitur.

⁴² Tokios buvo, sakytume, teorinės Katkovo samprotavimų išvados. Kai jis priartėja prie praktinio „rusų“ ir „lenkų“ atskyrimo Šiaurės Vakarų krašte, pvz., aptardamas žemėvaldos problemas, tada jis irgi pripažįsta, jog katalikybė neatsiejama nuo lenkiškumo: [М. К а т к о в], Москва, 4-го декабря, *Московские ведомости*, 1865, № 268.

kybės ir rusiškumo separavimo. Stačiatikybė Katkovui, žinoma, lieka viena iš kertinių rusų identiteto atramų⁴³.

Katkovui oponavo Aksakovas. Jis ne kartą akcentavo, jog Vakarų krašte tik valstiečiai ir stačiatikių dvasininkija priskirtini rusų tautybei (narodnost)⁴⁴. Vadinasi, aukštiniuose socialiniuose sluoksniuose Aksakovas neranda rusų. Pateikdamas „lenko“ charakteristiką, jis nurodo, jog etninė kilmė nėra svarbi tautiškumo definicijoje: „mūsų Vakarų gubernijose ne kilmė nurodo, ar asmuo rusas, ar lenkas, nes abu yra vietiniai, abu rusų kilmės, ten religija lieka vienintelis ir beveik besąlygiškas kriterijus, pagal kurį asmuo priskiria save tam tikrai tautybei (narodnost)⁴⁵. Šioje citatoje aiškiai užfiksuotas principas, kuris leidžia Aksakovui nubrėžti aiškią ribą tarp „lenkų“ ir „rusų“ Vakarų krašte. Todėl Aksakovas ir kritikavo ketinimą įvesti pridėtinėse katalikiškose pamaldose rusų kalbą. Jo nuomone, tokiu atveju valdžia pripažins, kad ir katalikas gali būti „rusas“. Aksakovas matė ir praktines problemas, kurios iškilns žengus tokį žingsnį: kokiais kriterijais vadovaujantis valdžia galės keisti valdininkus „lenkus“ „rusais“, jeigu katalikybė nebebus asmens priklausymo „lenkams“ kriterijus?⁴⁶ Aksakovui pritarė „Vilenskij vestnik“, kurio puslapiuose didelės apimties straipsnį paskelbė ir Peterburgo stačiatikių dvasinės akademijos profesorius Michailas Kojalovičius⁴⁷.

1868 m. pradžioje susirūpinta katalikų kunigų lenkiškai sakomais pamokslais Maskvos karinėje apygardoje, t. y. susirūpinta atskirti religinį elementą nuo lenkiškumo⁴⁸. Caras šiuo atveju daug nesvyravo ir uždraudė katalikų kunigams tais atvejais, kai jie patarnauja žemesnio rango karininkams, lenkų kalba sakyti pamokslus ir atlikti išpažintį⁴⁹. Taip pat buvo griežčiau kontroliuojama, kad katalikiškas seminarijas baigę klierikai gerai mokėtų rusų kalbą. Jie turėdavo jau stodami į seminarijas laikyti rusų kalbos bei „tėvynės“ istorijos ir geografijos egzaminą. Po to toks egzaminas jų laukdavo kiekvienų metų pabaigoje bei baigus gimnaziją⁵⁰.

⁴³ [М. К а т к о в], Москва, 11-го октября, ten pat, 1863, № 221.

⁴⁴ Еще о польских притязаниях на Западно-Русский край, Москва, 8-го февраля 1863 г., *Сочинения И. С. Аксакова*, т. 3: *Польский вопрос и Западно-русское дело. 1860-1886*, статьи из *Дня Москвы, Москвича и Руси*, Москва, 1886, с. 34, 39; Задача России в Западном крае, Москва, 10-го апреля 1868 г., ten pat, с. 504.

⁴⁵ Еще о польских притязаниях на Западно-Русский край, min. veik., p. 40; О связи вероисповеданного вопроса с народным в Северо-Западном крае, Москва, 17-го января 1867 г., ten pat, p. 417; Католицизм самое могучее средство ополячения, Москва, 10-го сентября 1867 г., ten pat, p. 463–466 ir kitur.

⁴⁶ Желательно ли введение русского языка в латинское богослужение, Москва, 12-го сентября 1867 г., ten pat, p. 471–477.

⁴⁷ Ответ „Московским Ведомостям“, *Виленский вестник*, 1866, № 80 (šis straipsnis perspausdintas iš „Витебские губернские ведомости“); Еще „Московским ведомостям“, ten pat, № 125; Ответ на статью газеты „Весть“: католическое богослужение на русском языке, ten pat, № 135 (šis straipsnis taip pat perspausdintas iš „Витебские губернские ведомости“); М. К о я л о в и ч, „Московские ведомости“ и Западная Россия (Русское латинство, Русское жидовство), ten pat, № 146, 148, 150.

⁴⁸ Vidaus reikalų ministro 1868 m. vasario 18 d. slapta raštas karo ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 15.

⁴⁹ Karo ministro 1868 m. vasario 29 d. raštas vidaus reikalų ministrui, ten pat, l. 20.

⁵⁰ Kitatikių departamente parengtas pranešimas dėl priemonių stiprinant Romos katalikų dvasininkų rusų kalbos žinias, ant originalo vidaus reikalų ministras užrašė: „1869 m. vasario 21 d. caras patvirtino ir nurodė vykdyti“, kopija nuo kopijos, ten pat, l. 53–54.

7-ojo dešimtmečio pabaigoje išryškėjo nemažos dalies Rusijos politinio elito narių pritarimas rusų kalbos įvedimui pridėtinėse katalikiškose pamaldose. Nors buvo atsi-klausta ir Dvasinės katalikų kolegijos Peterburge nuomonės, tačiau tai buvo tik formalu-mas. Visi vyskupai bei vyskupijų administratoriai, išskyrus Vilniaus vyskupijos valdytoją, neigiamai įvertino tokį žingsnį. Į Dvasinės kolegijos nuostata, jog lenkų kalbą tegalima pakeisti lotynų kalba⁵¹, neketinta rimčiau atsižvelgti.

Rusų kalbos įvedimui į pridėtines katalikiškas pamaldas pritarė Kijevo generalgu-bernatorius⁵². Vilniaus generalgubernatorius Aleksandras Potapovas, pritardamas rusų kalbos įvedimui pridėtinėse katalikiškose pamaldose šiame krašte, pastebėjo, jog liaudį asimiliuoti galima tik per religiją ir kalbą. Vadinas, rusų kalba katalikiškose pamaldose stipriai pakels jos autoritetą laudyje ir integruos šį kraštą į Rusiją⁵³. Šis rusų kalbos įvedimas taikytas baltarusiams, tuo tarpu kitoms nedominuojančioms etninėms gru-pėms (valdžios dokumentuose minėti latviai, lietuviai, žemaičiai, lenkai) valdžia ketino palikti jų kalbas⁵⁴. Tuo tarpu Lietuvos stačiatikių arkivyskupas Makarijus, kuris daugiau nei kiti bandė atsižvelgti į šių priemonių įgyvendinimui oponavusių aukštųjų imperijos katalikų dvasininkų argumentus, siūlė baltarusiams „ir kitiems rusams“ papildomose pridėtinėse pamaldose vartoti slavų kalbą⁵⁵. Priimti sprendimą skatino ir Potapovo pra-nešimai, anot kurių, Vilniaus, Gardino bei Minsko gubernijų kunigai patys rodo inicia-tyvą įvesti rusų kalbą į pridėtines pamaldas⁵⁶.

1869 m. pabaigoje Aleksandras II sudarė kunigaikščio Pavelo Gagarino vadovauja-mą komitetą, kuris turėjo apsvarstyti rusų kalbos vartojimo kitavalstybinių religijų reika-lams klausimą. Komiteto veikloje taip pat dalyvavo vidaus reikalų ministras Aleksan-dras Timaševas, III skyriaus viršininkas Piotras Šuvalovas, kunigaikštis Sergejus Uruso-

⁵¹ Vidaus reikalų ministro 1868 m. liepos 25 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 12–14; K. L i s, *Pius IX i Polska w dobie powstania styczniowego*, Lublin, 1996, p. 208–209.

⁵² Kijevo generalgubernatoriaus 1868 m. spalio 19 d. konfidencialus raštas Vilniaus generalguber-natoriui, *LVIA*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 33–34.

⁵³ Vilniaus generalgubernatoriaus 1869 m. birželio 6 d. raštas vidaus reikalų ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 34–40; tas pats dokumentas: *LVIA*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 65–71. Istorinėje literatūroje buvo teigiama, esą Potapovas inicijavęs rusų kalbos įvedimą į pridėtines katalikiškas pamal-das vien todėl, jog Vidaus reikalų ministerijos vadovybė jį privertusi tai daryti: А. В. Ж и р к о в и ч, *Из-за русского языка...*, c. 125.

⁵⁴ Kitatikių departamento direktoriaus 1869 m. liepos 7 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 44–45; tas pats dokumentas: *LVIA*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 80–81; Vilniaus generalgubernatoriaus 1869 m. liepos 27 d. raštas vidaus reikalų ministrui, ten pat, l. 85; šio dokumento kopija: *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 51.

⁵⁵ Lietuvos stačiatikių arkivyskupo Makarijaus 1869 m. kovo 19 d. raštas Vilniaus generalguberna-toriaus padėjėjui kunigaikščiui P. R. Bagrationiui, *LVIA*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 38. Kalbama apie bažnytinę slavų kalbą.

⁵⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus 1869 m. rugsėjo 9 d. raštas vidaus reikalų ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 65–66 ir kitur. Iš tiesų tokių atvejų būta. Ypač šioje srityje išgarsėjo kunigas Ferdinandas Senčikovskis: А. В. Ж и р к о в и ч, *Из-за русского языка...*, c. 61, 62, 69 ir kitur.

vas, Šv. Sinodo oberprokuroras Dmitrijus Tolstojus⁵⁷, Šiaurės Vakarų krašto generalgubernatorius Potapovas, Pietvakarių krašto generalgubernatorius kunigaikštis Aleksandras Dundukovas-Barsukovas bei Kitavalstybinių⁵⁸ reikalų departamento direktorius Emanuelis Siversas. Šis komitetas konstatavo, jog reikia pašalinti žalingas sąsajas tarp „tam tikros kitatikiškos religijos ir konkrečios tautybės (nacionalnosti)“. Labai aiškiai buvo fiksuota dabartinė situacija: „tapti rusu, reiškia tą patį kaip pakeisti savo tikėjimą“, tuo tarpu reikia siekti, „kad priešingai tam, tenyščiai (Vakarų krašto. –D. S.) gyventojai įsisąmonintų, jog galima būti kataliku ir kartu rusu“. Todėl komitetas pasiūlė atšaukti 1848 m. Nikolajaus I įsaką, draudžiantį kitatikiams religiniams reikalams vartoti rusų kalbą, tačiau ji neturinti tapti privaloma. Taip pat buvo pasiūlyta palikti jau įvestą tvarką, kai tikyba Vakarų krašto katalikams privalomai dėstoma rusiškai. Tas pats turėjo galioti ir žemesnio rango kariškiams sakant pamokslus bei atliekant išpažintį. Šiuos bei kitus komiteto pasiūlymus caras palaimino 1869 m. gruodžio 25 d.⁵⁹ Valdžia akcentavo neprievartinį šio žingsnio pobūdį⁶⁰, o tai, žinoma, labai nepatiko rusų kalbos įvedimo pridėtinėse katalikiškose pamaldose adeptams⁶¹. Ypač atsargiai šią priemonę planuota taikyti Kauno gubernijoje, kur vyresni nei 25 metų „žemaičiai“ visiškai nemoka rusų kalbos, todėl toks žingsnis būtų traktuotas kaip pasikėsinimas į katalikybę ir bandymas primesti stačiatikybę. Kol Motiejus Valančius bus Telšių vyskupas, tol, Kauno gubernatoriaus nuomone, rusų kalbos įvedimas į pridėtinės pamaldas nebus įtvirtintas⁶².

Kaip minėta straipsnio pradžioje, čia neaptariama, kaip buvo praktikoje įgyvendinamas rusų kalbos įvedimas į pridėtinės katalikiškas pamaldas Vakarų krašte. Vis dėlto galima pastebėti, jog tik Minsko gubernijoje ši priemonė buvo iš dalies įgyvendinta⁶³. Tačiau nepaisant nesėkmės, ir vėlesniais metais ne kartą siūlytos priemonės, kurios turėjo atskirti lenkiškumą ir katalikybę. Štai 9-ajame dešimtmetyje Vilniaus

⁵⁷ Dar 1868 m. Sinodas, apsvarstęs šį klausimą, nusprendė neprieštarauti rusų kalbos įvedimui į papildomas katalikiškas pamaldas: 1868 m. rugpjūčio 7 d. stačiatikių sinodo nutarimo kopija, *RVIA*, f. 797, ap.37, b. 156, l.39–40.

⁵⁸ Pasakytina, jog tuo metu sinonimiškai vartoti terminai kitavalstybinės (inostrannyje) tikybos bei kitatikių (inoverčeskyje) religijos. Keltina hipotezė, jog dažnesnis termino *kitatikiš* vartojimas sietinas būtent su akcentų tautiškumo definicijoje perkėlimu nuo konfesijos prie kalbos. Tačiau šią hipotezę ateityje būtina nuodugniai patikrinti.

⁵⁹ Specialaus komiteto, sudaryto klausimui dėl rusų kalbos vartojimo kitavalstybinių religijų reikalams 1869 m. gruodžio 16 d. žurnalas, kurį caras patvirtino 1869 m. gruodžio 25 d., *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 68–70.

⁶⁰ Vidaus reikalų ministro 1870 m. sausio 31 d. slaptas raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 108–110. Šis dokumentas publikuotas: А. В. Ж и р к о в и ч, *Из-за русского языка...*, с. 139–140. Vilniaus generalgubernatoriaus 1870 m. vasario 12 d. cirkuliario Vilniaus, Kauno, Gardino bei Minsko gubernatoriams kopija, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 277, l. 176–177.

⁶¹ А. В. Ж и р к о в и ч, *Из-за русского языка...*, с. 125, 127–128.

⁶² Kauno gubernatoriaus 1870 m. kovo 3 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, bs, 1867 m., b. 1372, l. 114–115.

⁶³ 1878 m. iš 50 Minsko gubernijoje buvusių katalikiškų vyskupijų pamaldos rusų kalba vyko 21: Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių departamento direktoriaus 1876 m. spalio 13 d. ataskaita, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 288, l. 199.

generalgubernatorius Ivanas Kachanovas pasiūlė tose parapijose, kur „lenkai“ nesudaro daugumos, vartoti vietines tarmes (baltarusių, lietuvių ar žemaičių), tačiau Ministrų komitetas nusprendė, jog neprasminga leisti papildomose pamaldose vartoti šias tarmes, nes tai gali sukelti separatizmą. Be to, buvo pastebėta, jog leidimas vartoti rusų kalbą katalikiškose pamaldose lieka galioti, nes būtų nesolidu atšaukti neseniai priimtą sprendimą. Iš principo konstatuota, kad toks žingsnis laikytinas pavojingu, nes gali prisidėti prie katalikybės išplėtimo⁶⁴. Aktuali ši problema valdžiai buvo ir XX a. pradžioje: „labai svarbu suskaldyti vietinius Romos katalikų tikybos gyventojus pagal tautybes, kad kartą ir visiems laikams būtų sutrukdyta tolesnė lietuvių ir visų pirma baltarusių genčių polonizacija“⁶⁵.

Baigdami šį straipsnį konstatuojame, jog „lenkų problema“ XIX a. 7-ajame dešimtmetyje vertė Rusijos politinį elitą koreguoti imperijos integralumą užtikrinančios ideologijos prioritetus. Galima teigti, jog kaip tik tuo metu bandyta modifikuoti Uvarovo propaguotą „oficialiojo tautiškumo“ doktriną (*stačiatikybė, patvaldystė, tautiškumas (narodnost)*). Siekimas glaudžiau integruoti Vakarų kraštą, pirmiausia užtikrinti liaudies lojalumą, paskatino valdžią pakeisti prioritetą: pagrindiniu imperijos integralumo garantu laikyti nebe stačiatikybę, bet rusų kalbą. Būtent todėl ir leista pridėtinėse katalikiškose pamaldose vartoti rusų kalbą. Tokia buvo valdančiojo elito politinė valia XIX a. 7-ajame dešimtmetyje. Šios nuostatos įsitvirtinimas labai priklausė nuo to, kaip vyks rusų kalbos įvedimas į pridėtinės katalikiškas pamaldas, tačiau tai jau būtų kito tyrimo objektas.

Gauta 2000 m. sausio mėn.

ON THE INTRODUCTION OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE SUPPLEMENTARY SERVICES OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE WESTERN TERRITORY

Summary

DARIUS STALIŪNAS

The present article deals with the decision of the Russian government to introduce the Russian language in the supplementary services of the Roman Catholic Church in the Western Territory after the suppression of the uprising of 1863-64. The analysis of the genesis of this idea reveals that this decision was passed after long discussions in which the arguments of Russian officials and publicists were based on different concepts of nationality (in that context nationality meant the distribution of the subjects of the empire into social groups according to political and/or ethno-cultural categories).

⁶⁴ Справка по внесенному, по Высочайшему повелению, всеподданнейшему отчету за 1902–1903 гг. о состоянии Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторства. (Составлено канцелярией Комитета Министров), *RVIA*, f. 1284, ap. 190, b. 846, l. 43–62.

⁶⁵ Išrašas iš Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos valdytojo 1903 m. vasario 20 d. rašto Kitavalstybinių reikalų departamento direktoriui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 3034, l. 137.

The proponents of the introduction considered the language the principal criterion of nationality. Their opponents maintained that Orthodoxy was the best guarantee of Russia's integrity and the main implement of assimilation. Meanwhile, the Catholic faith meant associations with Poland, no matter in what language the religious services were conducted. The emphasis on Orthodoxy implied linguistic assimilation, at least as regards religion. However, this was not the general trend in the official reasoning: after the uprising Nikolai Miliutin supported the idea of translating the Orthodox liturgy into Lithuanian.

A gradual enforcement of the Russian language on the Catholic Church after the uprising signified a change in the conception of nationality, to be more precise – a shift in priorities, on the part of the Russian authorities. The ban of 1848 to use the Russian language in the Catholic services meant that Orthodoxy was treated as the main constituent of Russian nationality. Meanwhile the introduction of Russian in the education of children in the faith (an exception was made for the Lithuanians of the Kaunas Province) and afterwards a permission given in 1869 to use that language in the supplementary services proved that Russian was recognized as the principal implement of assimilation and a fundamental attribute of Russianness. In future it was 'to return Russian Catholics' to Orthodoxy.

Trumpai apie autorių

Darius Staliūnas (g. 1970 m.), humanitarinių m. daktaras (1997 m.). Lietuvos istorijos institute dirba nuo 1992 m. XIX a. Lietuvos istorijos skyriaus mokslinis bendradarbis. Tyrinėja Rusijos tautinę politiką XIX a.